

УДК 502.6 (477.43)

І.П. Ковтуняк, асистент ПДАТУ

ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНИХ ЛАНДШАФТІВ ПОДІЛЛЯ

Розглянуто основні принципи державної політики у сфері охорони та регулювання, збереження, відтворення та збалансованого використання ландшафтів в Україні.

Ключові слова: ландшафт, екосистема, археологічна спадщина, антропогенне навантаження.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Територія України має надзвичайно високе антропогенне навантаження на природне середовище, що в свою чергу привело до порушення екологічної рівноваги багатьох регіонів. Щоб запобігти подальшій руйнації природного середовища, потрібно охороняти, зберігати та доцільного використовувати значні за площею території з цінними властивостями. На практиці природоохоронна діяльність створила різні форми збереження природи шляхом організації заповідників, заказників, резерватів, національних природних парків та інше.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Тракткування ландшафту як регіональної одиниці, тобто як географічного індивідуума, як основної регіональної одиниці, бере свій початок від робіт Л. С. Берга, який розглядав ландшафт як основну одиницю географії, географічний індивід або особину. Регіональний напрям розуміння «ландшафт» вперше було найбільш докладно обґрунтовано Л. Г. Ременським. Регіонального або індивідуального трактування ландшафту дотримувалися і дотримуються А. А. Григор'єв, С. В. Колесник, А. Г. Ісаченко, Н. А. Солнцев та інші. Типологічне трактування ландшафту закладено роботами О. М. Пономарьова, М. А. Первухіна, Б. Б. Полинова, фактично також С. С. Невструева, частково Л. С. Берга, А. І. Перельмана та інших.

Метою статті є висвітлення основних відомостей про ландшафти як географічну одиницю, так і ландшафти Поділля загалом та їх використання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ландшафт (рос.: ландшафт; англ.: landscape) – конкретна територія, що однорідна за своїм походженням та історичним розвитком, нероздільна за зональними і азональними ознаками, має єдиний геологічний фундамент, однотиповий рельєф, загальний клімат, одноманітне поєднання гідротермічних умов, ґрунтів, біоценозів і відповідну структуру; основна територіальна одиниця фізико-географічного районування. Залежно від походження ландшафти розрізняють: природний, антропогенний, культурний, агрономічний (агроландшафт), геохімічний, болотний та ін. [1].

Склад і кількість категорій земель України неодноразово змінювалися в земельному законодавстві у зв'язку з його розвитком та удосконаленням. У чинному земельному законодавстві землі природно-заповідного фонду та іншого природоохоронного призначення вперше виділені законодавцем у самостійну категорію. До 2002 р. ці землі входили до складу інших категорій земель.

Виділення земель природно-заповідного фонду та іншого природоохоронного призначення в самостійну категорію є цілком виправданим, оскільки правовий режим цих земель істотно відрізняється від правового режиму інших земель, що підлягають особливій охороні [2, с. 337].

Відносини у сфері збереження, відтворення та збалансованого використання ландшафтів в Україні регулюються законами України «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про природно-заповідний фонд України», «Про охорону земель», «Про охорону культурної спадщини», «Про генеральну схему планування території України», «Про архітектурну діяльність», «Про екологічну мережу», «Про основи містобудування», «Про планування і забудову територій», водним, земельним, лісовим кодексами України, Європейською ландшафтною конвенцією, конвенцією про біологічне різноманіття, конвенцією про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі, іншими нормативно-правовими актами.

Головними цілями регулювання ландшафтами є:

- забезпечення збалансованого та комплексного управління користуванням ландшафтів із врахуванням місцевих природних, культурних, історичних та археологічних особливостей і цінностей ландшафтів;
- збереження різноманітності ландшафтів, природної, культурної, історичної та археологічної спадщини, враховуючи економічні і соціальні потреби суспільства, а також принципи сталого розвитку;
- створення умов для сталого функціонування ландшафтів та їх компонентів, збереження взаємозв'язків між ними, забезпечення цілісності їх екосистемних функцій;
- впровадження екологічної політики у сфері охорони та регулювання ландшафтами в галузеву політику (сільське господарство, лісове господарство, водне господарство, промисловість, енергетика, транспорт, містобудування тощо), забезпечення екологічної безпеки;
- ідентифікація ландшафтів та встановлення їх меж, визначення законодавчих, науково-практичних та інших заходів, спрямованих на забезпечення їх цілісності, різноманіття та функціонування екосистем;
- забезпечення стійкої здатності ландшафтів до відновлення;
- забезпечення доступу громадськості до інформації та її участі у прийнятті рішень стосовно охорони та регулювання ландшафтами.

Природа та ландшафт на заселених і незаселених територіях повинні бути захищені, доглянуті і освоєні таким чином, щоби забезпечити довгострокове збереження:

- стійкості природного балансу;
- використання природних благ;
- рослинного і тваринного світу, а також різноманіття, своєрідності і краси природи і ландшафту як основи життя людей, передумов для їх відпочинку на природі і ландшафтах.

Основними принципами державної політики у сфері охорони та регулювання ландшафтами:

- сталий розвиток ландшафтів, що полягає в гармонізації екологічних, соціальних та економічних аспектів розвитку ландшафтів та застосовується до всієї території, яка включає в себе ландшафтні комплекси;
- пріоритетність охорони навколишнього природного середовища та збереження цілісності екосистем, забезпечення сталого розвитку екосистем та відновлюваності порушених екосистем, збереження цілісності ландшафтів;
- збереження та захист ландшафтів як середовищ існування біорізноманіття, формування екомережі, оголошення нових територій та об'єктів природно-заповідного фонду і культурної спадщини;
- забезпечення науково обґрунтованого управління природними ресурсами ландшафтів, охорони і відтворення, комплексного розвитку ландшафтів, збереження, невиснажливого використання та відтворення природних ресурсів;
- впровадження технологій, спрямованих на запобігання фрагментації, забруднення та деградацію ландшафтів і природних екосистем, розміщених на них;
- запобігання руйнування цінних елементів і нанесення ландшафтам та їх компонентам будь-якого збитку в результаті господарської діяльності під час проведення гірничодобувних та геологорозвідувальних робіт, меліорації та інших робіт або рекреації;
- запобігання або зменшення будь-якого погіршення стану ландшафтів шляхом його відновлення, рекультивуації земель, а також підтримки природної сукцесії;
- урахування природної структури ландшафту та його особливостей на стадії планування лінійних інженерних споруд (доріг, трубопроводів, ліній електропередачі та зв'язку тощо);
- відновлення порушених (деградованих) екосистем до природного стану;
- відшкодування збитків, заподіяних внаслідок порушення законодавства України про охорону ландшафтів;
- відновлення екосистем суб'єктами господарювання, дії яких призвели до деградації або порушення цілісності екосистем ландшафтів;
- забезпечення доступу громадськості до екологічної інформації та її участі в процесі прийняття рішень щодо охорони та управління ландшафтами і сприяння загальній поінформованості громадськості та розумінню цілей і завдань охорони ландшафтів.

Дотримання цих принципів є обов'язковим під час планування, проектування, розроблення та реалізації програм і проектів, здійснення господарської діяльності, а також під час прийняття рішень, що можуть впливати на стан ландшафтів [3].

В Україні поширені різноманітні ландшафти – закономірні поєднання гірських порід, рельєфу, клімату, вод, ґрунтів, рослинності, тваринного світу, які сформувалися в процесі історичного розвитку її території. Ландшафти виникли в результаті взаємодії природних чинників (сонячна радіація, атмосферна циркуляція, земна поверхня) і природних компонентів. Ця взаємодія здійснюється через природні процеси (тепло-, вологообмін, обмін мінеральних та органічних речовин) і під впливом господарської діяльності. Розрізняють природні комплекси суходолу і водні [4].

Серед різних природоохоронних об'єктів значне місце посідають національні природні парки. Національний природний парк «Подільські Товтри» створено на площі 261,32 тис. га на землях Ярмолинецького ДЛГ, Кам'янець-Подільського ДЛГ, Городоцького адміністративного району, землях Кам'янець-Подільського, Городоцького та Чемеровецького адміністративних районів і землях, закріплених в постійне користування парком (табл. 1).

Таблиця 1

Розподіл загальної площі НПП «Подільські Товтри» (тис. га)

Належність території	Загальна площа	У тому числі:				
		всього с.-г. угідь	під забудовою	під лісами та зеленими насадженнями	кам'янисті землі, яри	інші землі
Землі держлісгоспів						
Ярмолинецький ДЛГ	7,31	-	-	7,31	-	-
Кам'янець-Подільський ДЛГ	15,40	-	-	15,40	-	-
Разом:	22,71	-	-	22,71	-	-
Землі інших землекористувачів						
Городоцького району	11,43	7,36	2,55	0,62	0,16	0,76
м. Кам'янець-Подільський	2,57	0,46	1,95	0,03	-	0,13
Кам'янець-Подільського району	134,29	80,07	20,07	8,35	2,25	23,55
Чемеровецького району	87,24	60,16	14,86	4,08	1,65	6,49
Землі, закріплені в постійне користування НПП	3,08	-	-	3,08	-	-
Разом:	238,61	148,05	39,42	16,15	4,06	30,93
Усього	261,32	148,05	39,42	38,86	4,06	30,93
Те ж саме, %	100,00	56,65	15,08	14,87	1,56	11,84

У постійне користування національному парку передано 3081,5 га, решта території (258234,5 га) включено до загальної площі парку без вилучення у землекористувачів.

Територія створеного національного парку має високий рівень освоєння (табл. 2).

Таблиця 2

Характеристика загальної території національного природного парку

№ пп	Характерні показники	Рівень освоєння, %
1	Сільськогосподарські території	77,4
2	Розораність земель	66,3
3	Розораність сільськогосподарських угідь	
4	Лісистість території	15,2
5	Кількість антропогенно незмінних ландшафтів в загальній площі району	21,2

За геоморфологічними відзнаками територію Хмельницької області умовно можна поділити на три частини (Подільська терасова рівнина, Волинське та Подільське плато), кожна з яких має характерні риси природних ландшафтів.

Подільська терасова рівнина, яка займає північну частину, має знижені слабохвилясті ландшафти з невеликими піщаними горбами та заболоченими ділянками.

Волинське плато має загальний нахил до Подільської рівнини і простягається до пойми річки Південний Буг. За рельєфом – це хвилясте плато з невеликими балками, неглибокими «блюдцями» і видолінками.

Подільське плато простягається на південь від річки Південний Буг до Дністра. Місцевість плато порізана річками і глибокими балками великими масивами

У межах південно-західної частини плато розташований державний національний природний парк, ландшафтною особливістю якого є Товтри.

Товтри – унікальна ландшафтна система, яка простягнулася на 90 км від смт. Сатанів на півночі до с. Китайгород Кам'янець-Подільського району. Їх площа досягає 25,0 тис. га, з яких 15,0 тис. га вкриті лісом. Однією з особливостей ландшафту парку є наявність річок приток Дністра, які перетинають Товтровий кряж в меридіональному напрямку: Збруч, Жванчик, Смотрич, Тернава, Студениця, Ушиця і Колос. Річки течуть в глибоких каньйоноподібних долинах з обривистими берегами. Долини річок – неширокі: від кількох десятків метрів до 1,0-1,5 км, що обумовлює наявність закритих та напіввідкритих типів ландшафтів. Для берега Дністра, який є південною межею природного парку, характерні відкриті типи ландшафтів з безліччю видових майданчиків дальніх мальовничих перспектив.

Сприятливі кліматичні умови і горбисторозсічений рельєф парку обумовили формування лісових ландшафтів та розмаїття рослинного світу. Основну ландшафтну і природну цінність природного парку складають масиви рослинних угруповань змішаних широколистяних лісів, так званих дібров Подільського типу.

У загальній площі ландшафтів природного парку науковий інтерес представляють ділянки степової, лучно-степової та скельно-вапняної рослинності, які розташовані на безлісих товтрах, крутосилах Дністра, Жванця, Смотрича, Тернави, Ушиці. Значну площі парку займають відкриті типи ландшафтів сільськогосподарських угідь, луків, долин річок. Огляд природних особливостей території природного парку показує, що в його межах переважають закриті типи ландшафтів – 33 тис. га або 87,3% площі. При цьому відкриті ландшафти складають 9,8%, напіввідкриті – всього 2,9% площі (табл. 3).

Таблиця 3

**Розподіл лісових земель природного парку за типами ландшафтів
(в розрізі землевласників і землекористувачів)**

Землевласники і землекористувачі	Загальна площа		У тому числі за типами ландшафту					
			закриті		напівзакриті		відкриті	
	га	%	га	%	га	%	га	%
НПП «Подільські Товтри»	3015	100	1857	61,6	151	5,0	1007	33,4
ДЛГО «Хмельницькліс»	22708	100	20573	90,6	182	0,8	1953	8,6
Міністерство сільського господарства і продовольства	13134	100	11479	87,4	814	6,2	841	6,4
Разом:	38857	100	33909	87,3	1147	2,9	3801	9,8

Зазначимо, що типи ландшафтів визначені для всіх категорій земель, крім тих, що мають лінійні форми, а також антропогенний характер (населені пункти, споруди інженерної інфраструктури та ін.). При подальшому використанні території парку для різної мети корінних змін в розподілі земель за типами ландшафтів в межах лісового фонду в період 10-30 років не відбудеться.

Оскільки національний природний парк є природоохоронною, рекреаційною, культурно-освітньою і науково-дослідною установою в цілому, ландшафт парку можна віднести до рекреаційних типів ландшафту.

Рекреаційний ландшафт парку визначається як комплексна територіальна природно-антропогенна система, що формується з метою організації рекреаційної діяльності, а також виконання

інших функцій. Напрямки та інтенсивність функціонального використання рекреаційних ландшафтів залежать від їх естетичної якості, пейзажної різноманітності.

Враховуючи, що основна рекреаційна діяльність парку – туризм і відпочинок на лісових територіях, важливим є оцінка ландшафтів за ступенями стійкості до рекреаційних навантажень на підставі державних будівельних норм, діючих методичних посібників з урахуванням функціонального використання території, бонітету лісу, ґрунтів, рельєфу та ін. (табл. 4).

Таблиця 4

Розподіл земель лісового фонду за ступенем стійкості природних комплексів до рекреаційних навантажень

Землевласники і землекористувачі	Площа		Вихідні ступені стійкості:									
			1		2		3		4		5	
	га	%	га	%	га	%	га	%	га	%	га	%
НПП «Подільські Товтри»	3015	100	84	2,8	1227	40,7	1339	44,4	341	11,3	24	0,8
ДЛГО «Хмельницькліс»	22708	100	727	3,2	175080	77,1	2816	12,4	1612	7,1	45	0,2
Міністерство сільського господарства і продовольства	13134	100	499	3,8	8250	62,8	3730	28,4	630	4,8	25	0,2
Разом	38857	100	1310	3,4	26985	69,5	7885	20,3	2583	6,6	94	0,2

Таким чином, до другого ступеня стійкості ландшафтів до рекреаційних навантажень відноситься 69,7% загальної території природного парку. При рекреаційних потребах, які можуть бути викликані не тільки природною, а й історико-культурною та іншою атрактивністю, запроваджуються архітектурно-планувальні та інженерно-технічні заходи, які забезпечують охорону природи та функціональне призначення ділянок і зон парку [5].

Висновки. Підводячи підсумки, можна сказати, що на території Поділля найбільш вираженим природним ландшафтом є національний природний парк «Подільські Товтри». У загальній площі ландшафтів природного парку науковий інтерес представляють ділянки степової, лучно-степової та скельно-вапняної рослинності, які розташовані на безлісних товтрах, крутосхилах Дністра, Жванця, Смотрича, Тернави, Ушиці.

Значну площі парку займають відкриті типи ландшафтів сільськогосподарських угідь, луків, долин річок.

Огляд природних особливостей території природного парку показує, що в його межах переважають закриті типи ландшафтів – 33 тис. га або 87,3% площі. При цьому відкриті ландшафти складають 9,8%, а напіввідкриті – всього 2,9% площі.

Список використаних джерел

1. Термінологічний словник. [Електронний ресурс]. Режим доступу. <http://nuwm.rv.ua/library/text/100/book/%f1%eb%ee%e2%ed%e8%ea.htm>
2. Земельне право України: Підручник / За ред. О. О. Погрібного та І. І. Каракаша. – Вид. 2, перероб. і доп. – К.: Істина, 2009. – 600 с.
3. Закон України «Про ландшафти». [Електронний ресурс]. Режим доступу. http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JF40E00B.html
4. [Електронний ресурс]. Режим доступу. <http://chitalka.net.ua/textbooks/38/2839.html>
5. [Електронний ресурс]. Режим доступу. http://tovtry.forest.ru/ua/info/proj_org/3.html

***Аннотація.** Рассмотрены основные принципы государственной политики в сфере охраны и регулирования, сохранения, воспроизводства и сбалансированного использования ландшафтов в Украине.*

***Ключевые слова:** ландшафт, экосистема, археологическое наследие, антропогенная нагрузка*

***Annotation.** Basic principles of public policy are considered in the field of a guard and adjusting, maintenance, recreation and balanced use of landscapes in Ukraine.*

***Keywords:** landscape, ecosystem, archaeological inheritance, anthropogenic loading.*